

LỄ HỘI KỶ YÊN TRONG TÍN NGƯỠNG THỜ THẦN THÀNH HOÀNG Ở ĐÔNG NAM BỘ HIỆN NAY

Kỷ Yên festival in current practice of the Tutelary God Worshipping in the Southeast of Vietnam

PGS.TS. Nguyễn Văn Kha⁽¹⁾, ThS. Nguyễn Thị Thu Hằng⁽²⁾

⁽¹⁾⁽²⁾Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng

TÓM TẮT

Tục thờ Thành hoàng ở một số làng xã Đông Nam Bộ hiện nay thể hiện trong lễ hội Kỳ Yên ở ngôi đình là một nét truyền thống văn hóa tốt đẹp, gắn kết tình làng nghĩa xóm, thể hiện ý thức hướng về cội nguồn. Kết quả nghiên cứu cho thấy, lễ hội Kỳ Yên cúng tế thần Thành hoàng vẫn còn là một hoạt động tín ngưỡng quan trọng trong đời sống văn hóa của người dân ở các địa bàn được khảo sát. Không những thế, với tính chất là một hoạt động chú trọng cả phần lễ và phần hội, đáp ứng được các nhu cầu tín ngưỡng, lễ hội này hoàn toàn có thể được khai thác phục vụ du lịch trong bối cảnh văn hóa xã hội Đông Nam Bộ hiện nay.

Từ khóa: Đông Nam Bộ, làng xã, lễ hội Kỳ Yên, phong tục, thần Thành hoàng

ABSTRACT

The custom of the Tutelary God Worshipping in some villages in the Southeast of Vietnam reflected in Kỳ yên festival in the communal house is a fine cultural tradition which connects villages and reminds people of their origins. Research results show that Kỳ yên festival to worship the Tutelary Gods is still an important religious activity in the cultural life of people in the surveyed areas. Not only that, with the nature of an activity that focuses on both the ceremony and the festival to meet the religious needs, this festival can completely be useful for tourism currently in the socio-cultural context of the Southeast of Vietnam.

Keywords: the Southeast of Vietnam, villages, Kỳ Yên festival, customs, the Tutelary God

1. Dẫn nhập

Ngôi làng Việt in dấu ấn trong đời sống tinh thần của người Việt không tách rời những hoạt động tín ngưỡng cộng đồng. Một trong những yếu tố đó là hoạt động tín ngưỡng thờ Thành hoàng. Về nguồn gốc thờ Thành hoàng, Phan Kế Bính cho rằng tục thờ thần Thành hoàng được du nhập vào nước ta thời nhà Đường (Phan Kế Bính, 1915/ 2005, tr.96). Khái niệm “Thành

hoàng” chỉ vị thần làm chủ một thành lũy. “Sách “Trung Quốc thần bí văn hóa” viết: “Thành hoàng tức thành hào, hào có nước gọi là trì, không có nước gọi là hoàng. Đắp đất làm “thành”, đào hào làm “hoàng” (Nguyễn Duy Hinh, 1996, tr.23).

Về tên gọi “Bồn cảnh Thành hoàng” Sơn Nam giải thích: “Thần Thành hoàng được hiểu như là vị thần gọi đúng tên Bồn cảnh Thành hoàng, vị thần của khu vực

này” (Sơn Nam, 2004, tr.238).

Người Việt từ Bắc Bộ và Trung Bộ đi khẩn hoang mang theo tín ngưỡng thờ Thành hoàng đến vùng đất mới Nam Bộ. Việc thờ Thành hoàng trong đời sống sinh hoạt tinh thần của người Nam Bộ trở thành một phong tục, đặc biệt được thể hiện rõ nét qua lễ hội Kỳ Yên (cầu an).

Trong hoàn cảnh đất nước hội nhập, mở cửa, làng xã Nam Bộ đã có những biến đổi sâu sắc. Xu thế đô thị hóa một lần nữa thách thức vùng đất Nam Bộ. Vì vậy, việc bảo tồn những tập tục sinh hoạt cộng đồng gắn với giá trị truyền thống mà các thế hệ đi trước đã dày công vun đắp và lưu truyền để gìn giữ tình làng, nghĩa xóm – chất keo làm nên khối đoàn kết, sức mạnh của dân tộc trong đời sống xã hội ở các làng quê Nam Bộ hôm nay cần được giữ gìn và phát huy.

Vì lý do trên đây, bài viết về lễ hội Kỳ Yên trong tín ngưỡng thờ Thành hoàng ở Đông Nam Bộ được thực hiện nhằm góp tiếng nói khẳng định giá trị của lễ hội Kỳ Yên trong đời sống tinh thần của người dân Đông Nam Bộ hiện nay.

2. Phương pháp nghiên cứu

Các phương pháp sau đây được vận dụng để nghiên cứu đề tài: quan sát tham dự, phỏng vấn sâu, phỏng vấn bằng bảng hỏi.

Nhóm nghiên cứu thực hiện quan sát tham dự lễ Kỳ Yên (năm 2020) tổ chức tại ba ngôi đình: đình Tân An (phường Tân An, TP. Thủ Dầu Một, tỉnh Bình Dương) vào các ngày 27, 28, 29 tháng 12 năm 2020 (ngày 14, 15 và 16 tháng 11, Canh Tý); đình Trung An (xã Trung An, huyện Củ Chi, TP. Hồ Chí Minh) vào ngày 7 tháng 3 năm 2020 (tức ngày 14 tháng 2, Canh Tý); đình Tân Lâm (phường Hòa Bình, TP. Biên Hòa, tỉnh Đồng Nai) vào ngày 6, 7 và 8

tháng 12 năm 2020 (ngày 22, 23 và 24 tháng 10, Canh Tý); tiến hành thăm dò ý kiến một bộ phận người dân đến dự lễ Kỳ Yên tại đình Tân An và đình Tân Lâm. Ở mỗi đình, nhóm nghiên cứu đã tiến hành khảo sát 40 người, độ tuổi từ 14 tuổi trở lên, trong đó 50% nam, 50% nữ.

3. Kết quả nghiên cứu

3.1. Các lễ cúng tế Thành hoàng hàng năm

Qua khảo sát các ngày lễ trong năm ở đình Tân An, trao đổi với ông Nguyễn Trí Phú, Trưởng Ban Quý tế (BQT) - (tên gọi của ban quản lý và tổ chức việc cúng tế) ở ngôi đình này cho biết, việc tổ chức lễ cúng tế Thành hoàng hàng năm tùy theo mỗi đình. Đình Tân An cúng một lễ gọi là lễ Kỳ Yên vào ngày rằm tháng 11 hàng năm (không tổ chức hát bội, biểu diễn cải lương). Ngoài ra, vào mừng một, ngày rằm (theo âm lịch) hàng tháng cúng trái cây, Tết cũng có lễ cúng (nhưng không dựng cây nêu). Nhưng vào dịp đại lễ Kỳ Yên ba năm đình tổ chức một lần - “Đại lễ Kỳ Yên tam niên đáo lệ”, có tế lễ, có hát xướng vào những năm Tý, Ngọ, Mão, Dậu.

Đại lễ Kỳ Yên gần đây ở đình Tân An tổ chức trong 3 ngày: 14, 15, 16 tháng 11, Canh Tý (ngày 27, 28, 29 tháng 12 năm 2020); đình Tân Lâm tổ chức vào ngày 22, 23 và 24 tháng 10, Canh Tý (tức ngày 6, 7 và 8 tháng 12 năm 2020); đình Trung An⁽¹⁾ tổ chức ngày 14 tháng 2, Canh Tý (tức ngày 7 tháng 3 năm 2020).

3.2. Nghi lễ cúng tế cửa lễ Kỳ Yên trong tín ngưỡng thờ thần Thành hoàng

Đại lễ Kỳ Yên với mục đích là cúng tế Bồn cảnh Thành hoàng cầu mong bình an cho làng xã. Nội dung nghi lễ với những nghi thức chính như Thỉnh sắc, Thỉnh sanh (Thỉnh sinh), Túc yết, Xây châu, Đại bội, Đàn ca (Chánh tế), Hồi sắc.

Qua khảo sát lễ Kỳ Yên năm 2020 tại ba ngôi đình: đình Tân An, đình Tân Lâm và đình Trung An, nghi lễ cúng tế Thành hoàng diễn ra như sau:

Ngày thứ nhất.

Lễ Thỉnh sắc theo lệ thường, diễn ra từ sáng sớm. Đây là lễ rước sắc phong Thành hoàng từ nơi cất giữ đến nơi an vị ở đình (nơi diễn ra lễ Kỳ Yên). Lễ diễn ra từ sáng sớm, một đám rước với đầy đủ chiêng, trống, cờ, long, long đình cùng đội nhạc lễ, đội lân đi đến chỗ cất giữ sắc thần (thường thì để ở trong một ngôi nhà kiên cố của một vị chức sắc có uy tín). Đến nơi, người có trách nhiệm vào khăn, rồi đem sắc đặt vào long đình, rước về. Trên đường, nhạc lễ hòa nhịp suốt đường đi. Đến đình, phải cử hành thêm nghi thức an vị rồi mới đưa tráp đựng sắc phong để trên bàn thờ thần nơi chính điện.

Ở đình Tân An (Bình Dương) 6:00 sáng ngày 14 tháng 11 (âm lịch). Tại đình Tân Lâm, lễ cúng Thỉnh sắc lúc 13:00. Ở đình Trung An, lễ Kỳ Yên năm 2020 không làm lễ Thỉnh sắc.

Nghi lễ tại đình này tổ chức như sau: Trước ngày lễ chính thức (lễ Thỉnh sắc chính thức ở đình Trung An là ngày 14/2 (âm lịch), sáng ngày 13/2 tập trung BQT và làm lễ Thượng cờ. Trưởng BQT nhắc lại công việc được phân công cho các thành viên trong ban, sau đó làm mâm cỗ cúng đất đai viên trạch và các chiến sĩ đã hy sinh vì sự nghiệp chung (lễ Thỉnh sắc kết thúc sau lễ cúng này). Sang buổi chiều, một nhà sư được mời đến làm lễ Cầu an (lễ này không có ở đình Tân An; ở đình Tân Lâm, được tiến hành vào 19:00, ngày 22 tháng 10 (âm lịch), đêm trước của ngày khai mạc lễ hội).

Lễ Thỉnh sanh (Thỉnh sinh) phải diễn ra trước lễ Túc yết, với mục đích lấy con

vật tế của lễ Thỉnh sanh làm lễ vật cho lễ Túc yết sau đó.

Lễ này có thể diễn ra vào buổi chiều hoặc buổi tối. Ở đình Tân An, lễ Thỉnh sanh diễn ra vào buổi chiều; đình Tân Lâm cũng tổ chức vào buổi chiều: 18:00 - lễ Thỉnh sanh; đình Trung An tổ chức lễ vào buổi tối. Vật tế là một con heo sống được cột chặt bốn chân, đặt lên chiếc ghế trước bàn thờ Hội đồng. Người Chính tế làm động tác tượng trưng cho sự giết mổ: tay cầm con dao, chia mũi dao vào cổ con vật. Sau đó heo được mang đi giết mổ. Khi heo đã được mổ xong (cạo sạch, chưa nấu chín), một chén đựng huyết có một ít lông heo (gọi là “mao huyết”) và một mâm lễ vật gồm xôi, trái cây, trầu cau, một đĩa muối, gạo... được bày trên bàn. Con heo trắng được đặt sấp, thân phủ lên một giá gỗ cao đặt lên trước bàn thờ Thành hoàng. Sau khi lễ Thỉnh sanh kết thúc, con heo được luộc chín và mang trở lại đình để làm lễ Túc yết.

Lễ Túc yết là nghi lễ Ban Hương chức (Ban Quý tế) ra mắt thần. Lễ này được coi như một nghi thức cáo yết Thành hoàng của BQT trước khi tiến hành lễ tế chính thức⁽²⁾.

Đình Tân An, đình Tân Lâm và đình Trung An đều tổ chức lễ Túc yết vào buổi tối của ngày thứ nhất của lễ Kỳ Yên. BQT đã tề tựu đông đủ, chịu trách nhiệm chính ở buổi lễ tế là ông Chính tế - cũng là trưởng BQT. Lễ cúng gồm một mâm xôi, một mâm trái cây, trầu cau, một đĩa muối, gạo. Ngoài ra còn có những lễ vật khác do nhân dân mang đến dâng cúng.

Bắt đầu vào lễ, ông Chính tế đến dâng hương trước bàn thờ, rồi lần lượt các thành viên trong BQT thay nhau vào lễ. Sau khi đánh ba hồi trống, ba hồi chiêng mõ, lễ dâng hương, chuốc tửu, tiêm trà bắt đầu.

Sau cùng, bản văn tế (văn chúc) được mang đến trước bàn thờ. Người được cử quỳ xuống "đọc văn", có trống, chiêng phụ họa. Dứt bài văn tế, ông Chính tế đốt bản văn này và một ít giấy tiền, vàng bạc, phần nghi thức lễ Túc yết coi như đã xong.

Lễ Xây châu là nghi lễ người đánh trống châu làm lễ tế xin phép Tổ hát bội trước khi các diễn viên biểu diễn các tiết mục phục vụ lễ hội. Trong lễ Kỳ Yên năm 2020, lễ Xây châu ở Đình Tân An diễn ra vào lúc 21:00 ngày 14 tháng 11 (âm lịch); tại đình Tân Lâm diễn ra vào lúc 23:00 ngày 23 tháng 10 (âm lịch). Ông Nguyễn Trí Phủ cho biết trong tất cả những ngày cúng, người xây châu và người đánh trống châu là quan trọng nhất khi tiến hành các nghi lễ và những đêm hát bội. Tiếng trống châu truyền đi âm thanh của lễ hội, khuấy động không gian làng quê. Nghi thức đánh trống trong lễ Xây châu tổ chức vào ban đêm nhằm khuấy động không gian lễ hội vào đêm khuya, có chức năng báo hiệu cho dân làng biết đêm hát sắp bắt đầu, phần hội trong lễ Kỳ Yên sắp được mở màn. Nghi thức lễ Xây châu ở đình Tân An diễn ra như sau: Tại gian võ ca phía trước chính điện, đặt bàn hương án với nhang đèn, hoa quả, trà, rượu... tượng trưng lời xin phép Tổ hát bội, cạnh đó là trống châu. Người cầm châu nguyện hương trình thần, trình Tổ hát bội, cầm dùi xá hoặc lạy hương án. Trên gian võ ca, tất cả diễn viên đoàn nghệ thuật đã hóa trang biểu diễn. Tiếp đó, nhạc nổi lên, các diễn viên đoàn hát bắt đầu ra sân khấu để thực hiện lễ Đại bội. Đại bội là nghi thức trình diễn bảy tiểu đoạn mang nội dung giải thích sự hình thành trời đất vạn vật, dưới hình thức sân khấu hóa. Các diễn viên sẽ diễn các nghi thức lễ như: khai thiên tịch địa, xang nhật nguyệt, tam tài, tứ thiên vương, đứng cái, gia quan tấn tước,

bát tiên chúc thọ. Các diễn viên trong đoàn hát với những lời chúc tụng, cầu xin thần thánh giúp sức và phù hộ cho họ, cung kính cùng mời các vị thần thưởng thức các vở diễn mà họ mang lại.

Ngày thứ hai và ngày thứ ba

Tại đình Tân Lâm và đình Tân An, lễ hội Kỳ Yên trong ngày thứ hai và thứ ba đan xen giữa phần "lễ" và phần "hội".

Buổi sáng (ngày thứ hai) tại đình Tân An: 8:00 - đoàn nghệ thuật TP. Hồ Chí Minh biểu diễn tuồng Ngọc Huỳnh Lâm xuất thế; 9:00 - lễ tế Hậu bồi và Chiến sĩ.

Buổi tối: tiếp sau lễ tế Đàn cả, 20:00 - diễn tuồng Phan Lê Huê phá hồng thủy trận.

Sang ngày thứ ba (16/11), 9:00 - diễn tuồng San Hậu, 13:00 - lễ Tôn vương, Đưa sác.

Tại đình Tân Lâm, ngày thứ hai của lễ Kỳ Yên (24/10): sau lễ tế Tiên sư - Hậu bồi tổ chức vào đầu giờ buổi sáng, 9:00 - diễn tuồng *Câu thơ Yên ngựa*; 18:00 - lễ Đàn cả (Chánh tế); 21:00 - diễn tuồng San Hậu; 22:00 - lễ cúng hạ đàn.

Về phần lễ có các lễ tế:

Lễ tế Tiên sư - Hậu bồi (đình Tân Lâm). Đây là lễ tế các bậc tiền nhân có công truyền dạy nghề nghiệp cho hậu thế. Bàn thờ của tiên thánh đặt hương án bài trí đẹp. Phẩm vật bên trên là các thức chay, phía dưới là thức mặn. Vai chính trong lễ cúng là ông Trưởng BQT - Chánh bái, đứng sau là Bồi tế hành lễ theo ông Chánh bái. Trong đội ngũ dự lễ còn có các lễ sinh (học trò lễ). Khi vào hành lễ, tất cả những người nêu trên đều đội mũ châu, mặc áo thụng, đi hia, hành lễ theo nghi thức truyền thống. Trong suốt thời gian diễn ra nghi lễ đều có bái dâng hương, dâng rượu, dâng trà; ban nhạc lễ, trống, chiêng hòa nhịp theo các nghi lễ.

Lễ tạ Hậu bồi – Chiến sĩ là lễ tế các anh hùng liệt sĩ địa phương. Lễ vật gồm nhang, đèn, hoa, trái cây, mâm cơm với các món ăn giống bữa cơm hàng ngày. Trong lễ tế có nhạc mang điệu Ai (điệu buồn) để tưởng niệm những người đã khuất.

Lễ lớn, quan trọng nhất trong đại lễ Kỳ Yên là lễ Đàn cả (còn gọi là Đại đàn: “Đàn” là nơi cử hành lễ, “đại đàn” là nơi cử hành lễ lớn để tạ ơn Thành hoàng). Theo sách Gia Định thành thông chí, thì lễ Chánh tế được tổ chức vào sáng hôm thứ hai của lễ Kỳ Yên. Cổ lệ chọn giờ Tý để khởi đầu nghi lễ bắt nguồn từ quan niệm dịch lý: đây là giờ “âm lão, dương khởi”, tức là mọi điều tốt lành bắt đầu nảy sinh. Trong lễ Kỳ Yên năm 2020, tại đình Tân Lâm, lễ Đàn cả tổ chức vào 18:00, đình Tân An tổ chức vào 19:00 ngày thứ hai của lễ Kỳ Yên. Nghi lễ tiến hành theo lời xướng của lễ sinh theo thứ tự sau đây: 1. Chánh tế và Bồi tế vào bàn lễ nghi kiểm tra lễ vật cho biết đủ thiếu, đi đến đĩa đựng huyết tươi và lông heo (mao huyết), nâng lên, đưa ra ngoài mà chôn, sau đó lui ra. 2. Tiếp theo, các viên chấp sự (người đánh trống, chiêng, mõ) đi vào vị trí, lễ sinh hướng dẫn các chấp sự viên đi đến thau nước rửa mặt chỉnh y quan, sửa lại khăn áo cho chỉnh tề (tượng trưng), sau đó quay trở về vị trí cũ trong chính điện và quỳ trước bàn thờ Thành hoàng. 3. Chấp sự viên chấp kích: lĩnh cái dùi trống, xá kính cẩn và Khởi cổ lệnh: đánh ba hồi trống với ý nghĩa báo tin Thần đang trên đường đến, sắp sửa vào đình. 4. Tiếp theo là Khai thái bình thanh: đánh ba hồi mõ (nhịp gõ thông thả, âm thanh báo tin vui, gọi khung cảnh thanh bình nơi làng quê), Khởi minh chính: đánh ba hồi chiêng, Khởi đại cố: đánh ba hồi trống, Chỉnh cổ tề thỉnh: chiêng và trống đánh ba tiếng, hết chiêng rồi trống. 5. Đến

đây, ban nhạc vào chỗ ngồi, đánh trống lễ trong khi các nhạc công chơi kèn, đàn dây, chấp chĩa hòa tấu bản nhạc có tên Nghinh Thiên Tiếp Giá với ý nghĩa: tưởng tượng như vị thần đang ngự trên bàn thờ, thay mặt cho nhà vua để nhận lời thỉnh cầu của dân làng.

Phần niệm hương: 1. Niệm hương viên tỵ vị, làm lễ quán tẩy (tương tự như lễ các viên chấp sự đã làm). 2. Tiếp đến, niệm hương viên quỳ trước bàn thờ Thành hoàng, đốt ba cây nhang cung kính đưa lên ngang trán với nội dung lời khẩn: tạ Thiên, tạ Địa, tạ Thánh Thần, cầu chúc vị Lãnh đạo dân tộc mạnh khỏe, và nguyện hứa giữ hương khói trong đình, miếu. Sau đó người thượng hương trao ba cây nhang cho lễ sinh cầm lên bàn thờ rồi cung cúc bái, xá và lui ra ngoài, nhường chỗ cho Chánh tế, Bồi tế, Đông hiến, Tây hiến vào bàn thờ làm lễ bái (lạy bốn lần). 3. Lễ sinh mang đến một khay rượu, châm rượu vào chén, cung kính nâng chén rượu lên ngang trán theo nhịp trống dâng rượu lên bàn thờ (dâng ba tuần rượu). 4. Kế đến là phần đọc văn chúc (còn gọi là văn tế) ca ngợi công đức, cầu xin sự ban ơn của Thành hoàng. Nghi lễ tiến hành đến tuần rượu thứ ba có thể dâng bánh, trái cây, dâng trà.

Chương trình văn nghệ mang tính nghi lễ gồm các tiết mục: Xây châu, Đại bội, Hát tuồng và Tôn vương, Đưa sắc. Lễ Xây châu, Đại bội (như đã nói trên đây). Lễ Tôn vương do diễn viên hát bội, BQT đình thực hiện. Khi vỡ tuồng ngoài sân đang diễn, đại diện BQT bung lễ vật xuống sàn võ ca, nơi đoàn hát bội đang trình diễn, làm lễ và thỉnh Tổ hát bội lên đình thực hiện lễ Tôn vương trước chính điện. Nghi lễ này với ý nghĩa tượng trưng: vua ban sắc Bỏ cảnh Thành hoàng cho vị thần được thờ trong ngôi đình. Lễ Đưa sắc là nghi lễ đưa sắc

thần về nơi cũ. Nghi thức lễ diễn ra tương tự như khi thịnh. Sau lễ này, các lư hương, sắc phong của chư thần trong lễ Thịnh sắc cũng hoàn về nơi thờ phụng.

Điểm đáng lưu ý về hát xướng trong lễ Kỳ Yên là chương trình biểu diễn mang tính nghi lễ (như đã nói trong nghi lễ Xây chầu, Đại bội) vừa mang tính nghệ thuật gắn với nội dung giáo dục phẩm chất, đạo đức, lễ sống cho mọi người. Chương trình văn nghệ với các vở: Ngọc Huỳnh Lân xuất thế, Phần Lê Huê phá hồng thủy trận (do đoàn nghệ thuật TP. Hồ Chí Minh biểu diễn tại đình Tân An), vở *Câu thơ yên ngựa*, tuồng San Hậu (tại đình Tân Lân) không chỉ có những người lớn tuổi mà cả thanh thiếu niên cũng bị thu hút bởi sự hấp dẫn, đặc sắc của các vở tuồng.

3.3. Vai trò và hoạt động của Ban Quý tế

Theo Sơn Nam, việc cúng tế Thành hoàng ở Nam Bộ không do chính quyền đảm nhiệm như ở miền Bắc, “Pháp đến xem việc cúng tế không dính đến việc hành chính, bèn cho tách ra, lập ban hương chức đình riêng biệt để lãnh phận sự cúng tế mà thôi” (Sơn Nam, 2004, tr.31,32). Ban hương chức mà Sơn Nam nói đến ở các ngôi đình Nam Bộ hiện nay chính là BQT. Theo ông Nguyễn Trí Phủ, Trưởng BQT đình Tân An, để duy trì hoạt động của ngôi đình thì việc quan trọng nhất là tổ chức cúng tế Thành hoàng, nhất là vào dịp đại lễ Kỳ Yên. Việc cúng tế với các lễ như: mộc dục, tế gia quan (nếu đình có tượng thờ thần), thỉnh sắc (nếu Thành hoàng của đình có sắc phong), thỉnh sinh, túc yết, đàn cả, hồi sắc... có rất nhiều nghi lễ trong lễ cúng Thành hoàng bình thường hàng năm. Còn lễ lớn thì 3 năm một kỳ (đại lễ Kỳ Yên). Ngoài các nghi lễ trong các lễ tế Thành hoàng nói trên, đại lễ Kỳ Yên còn có các

hoạt động như: giao hiếu (tổ chức đón tiếp khách mời, đại biểu các đình đến tham dự), tổ chức văn nghệ (múa lân, biểu diễn võ thuật, mời các đoàn nghệ thuật như tuồng, hát bội, cải lương về biểu diễn). Thời gian tổ chức lễ kéo dài, thông thường đình tổ chức lễ 3 ngày, 3 đêm. Nội dung chương trình trong lễ tế Thành hoàng, nhất là vào kỳ đại lễ, đòi hỏi phải có một ban tổ chức đứng ra phân công người chịu trách nhiệm trong điều hành và chăm lo từ nghi lễ cúng bái đến các hoạt động diễn ra của một lễ hội như việc tiếp đãi, ăn uống, vui chơi... liên quan đến vệ sinh môi trường, trật tự an ninh... thì lễ hội mới thu hút được các thành phần nhân dân đến chiêm bái. Yêu cầu của lễ cúng tế Thành hoàng như đã nói, theo ông Nguyễn Trí Phủ, rất cần ban tổ chức độc lập.

Cơ cấu của BQT gồm trưởng ban, phó ban và một số thành viên phụ trách hoạt động của đình trong dịp cúng tế. Những ngôi đình lớn như đình Tân An (Bình Dương), vào dịp cúng đại lễ năm 2020, số lượng thành viên trong BQT là 28 người do ông trưởng ban quản trị đình làm trưởng ban. BQT được chia thành các ban: Ban nghi lễ là các vị cao niên (6 nam, độ tuổi trên dưới 60); Ban tiếp tân có nhiệm vụ đón khách (do chị em phụ nữ của Hội Phụ nữ phường Tân An đảm nhận); Ban trật tự - an ninh (do Phó Ban của đình phụ trách kết hợp với tổ bảo vệ của phường Tân An cử sang); Ban nấu nướng, phụ trách mua sắm, làm tiệc (do chị em phụ nữ của phường Tân An đảm nhận); Ban tài chính quản lý chi tiêu (một tổ ba người do một thành viên của BQT làm tổ trưởng); Ban lễ vật có nhiệm vụ nhận⁽³⁾ và trả lễ vật bà con dâng cúng... (Thông tin do ông Nguyễn Trí Phủ, trưởng BQT đình Tân An cung cấp).

3.4. Sự tham gia của chính quyền

Như đã nói, yêu cầu của việc tổ chức lễ tế Thành hoàng, nhất là dịp đại lễ Kỳ Yên cần có một ban tổ chức thạo việc. Vì vậy, ngôi đình, từ lúc hình thành đầu là ngôi miếu đơn sơ được coi là “cơ ngơi riêng biệt, gắn với chính quyền làng xã (ý nói ngôi đình ở Bắc Bộ - NVK). “Thời xưa, nhất là ở Đồng bằng sông Hồng, mỗi làng đặt cơ quan hành chính ở đình làng (...). Cơ quan làm việc phía trước, xử kiện, thu thuế, phía sau là nơi thờ Thành hoàng. Và mỗi năm, chính quyền xã có phận sự tổ chức tế Thành hoàng” (Sơn Nam, 2004, tr.238). Nhưng vào Nam Bộ, sự tham gia của chính quyền vào hoạt động cúng tế Thành hoàng có khác. Giải thích việc này, Trần Ngọc Thêm viết: “Trong làng xóm, nơi chốn đình trung, sự cách biệt về vai vế cũng không quá khắt khe. Khác với ở Bắc và Trung Bộ, ở Nam Bộ người đỡ đạt cao khi về dự lễ cúng đình chỉ được coi là khách quý chứ không được đứng làm chủ tế. “Việc ăn uống, chỗ ngồi không bị phân ra ngôi thứ quá khắt khe như ở các đình, đền ngoài Bắc” [Nguyễn Đăng Duy, 1997: 103-107]. Ngoài xã hội cũng như trong gia đình, quan hệ giữa con người với con người là trực hoành hơn là theo trục tung. Khoảng cách quyền lực hẹp hơn so với Bắc Bộ và Trung Bộ” (Trần Ngọc Thêm, 2014, tr.605).

Khảo sát công việc tổ chức cúng tế ở đình Trung An, ông Dương Văn Biết (Bảy Biết), Trưởng BQT của đình cho biết: Trước ngày tổ chức lễ, BQT có đơn xin phép tổ chức lễ hội. Được sự đồng ý của UBND xã, một cuộc họp giữa ban Văn hóa xã và BQT bàn việc phối hợp tổ chức lễ cúng tế Thành hoàng. Theo thông lệ tổ chức cúng đình từ trước đến nay, BQT của đình chủ trì triển khai mọi hoạt động, chính

quyền không ủng hộ kinh phí, không tham gia trong ban tổ chức. Tuy vậy, đại diện chính quyền ở cấp cơ sở là Trưởng ấp và thành viên phụ trách văn hóa của xã vẫn có mặt thường xuyên để vừa tham gia lễ tế như một thành viên của làng xã, vừa hỗ trợ những hoạt động về trật tự, trị an cho việc tổ chức lễ hội như: cử người đứng ra lo công tác bảo vệ, sắp xếp và cử người trông coi bãi giữ xe, v.v.

3.5. Sự tham gia của người dân

Từ buổi sáng của ngày đầu diễn ra lễ hội cho đến ngày kết thúc chương trình lễ hội, trong khi BQT tiến hành các hoạt động cúng tế, người dân đến dự lễ đi theo từng gia đình hoặc đi theo nhóm tuổi già, trẻ, gái, trai đến kính cẩn dâng lễ bái trước bàn thờ Thành hoàng và các bàn thờ trong điện thờ. Theo ông Nguyễn Trí Phú, Trưởng BQT đình Tân An cho biết: lễ hội Kỳ Yên tại đình Tân An năm 2020 có trên 2.500 lượt người đến lễ bái. Tiếp xúc với không khí lễ hội Kỳ Yên ở đình Tân An, chúng tôi nhớ lại cuộc hỏi chuyện với ông Dương Văn Biết (Trưởng BQT đình Trung An) vào đầu năm 2020. Đầu năm này, đại dịch COVID-19 bùng phát, sau Tết Nguyên đán, chủ trương của Ban Phòng chống dịch Quốc gia không cho phép tụ tập đông người nơi công cộng nên đình Trung An không tổ chức lễ Kỳ Yên theo chu kỳ đại lễ. Lúc đó, ông Trưởng đình nhìn sân đình trống vắng, nói với nhóm nghiên cứu: “Những lễ Kỳ Yên trước, lễ hội tổ chức hai ngày hai đêm, người dân đến cúng tế Thành hoàng xem hát bội, múa lân sư rồng đông lắm. Các đoàn đại diện các đình làng ở địa phương Củ Chi, ở Đồng Tháp, Long An cũng về dự”.

Lễ Kỳ Yên, tạ ơn Thành hoàng ở một số làng xã Đông Nam Bộ tổ chức vào dịp đầu xuân (sau Tết Nguyên đán) hoặc vào

cuối tháng 10, trung tuần tháng 11 (Âm lịch). Thời điểm này trong năm, sau thời gian bận rộn với công việc, người dân Nam Bộ có thời gian nghỉ ngơi ăn Tết Nguyên đán. Việc tổ chức lễ tế Thành hoàng vào khoảng thời gian này rất thích hợp. Nam Bộ vào thời gian này là tiết chuyển mùa. Tiết trời se lạnh, đêm trăng sáng, người dân tụ họp đi lễ đình, không khí âm cúng, giao hòa giữa thiên nhiên và con người. Đó là bầu sinh khí tốt lành, nuôi dưỡng hòa khí để con người được tiếp thêm sinh lực, tạo lập cuộc sống của bản thân, gia đình, duy trì tình làng nghĩa xóm. Trong số người được hỏi về mục đích đến dự lễ tế Thành hoàng, đình Tân An có 34/40 người (85%), đình Tân Lân có 37/37⁽⁴⁾ (100%) trả lời là: cầu nguyện sự bình an. Về lợi ích của việc tham dự lễ cúng đình, trong số người được hỏi, có đến 95% (38/40) người dự lễ ở đình Tân An, 100% (37/37) người dự lễ đình Tân Lân cho rằng đi dự lễ tế Thành hoàng giúp tâm trạng họ được thoải mái.

Những người dân đến lễ bái tại hai ngôi đình cũng cho biết, việc đi lễ Thành hoàng trong dịp lễ Kỳ Yên không chỉ ở ngôi đình trong địa bàn mình sinh sống mà còn đến lễ bái ở ngôi đình khác. Số liệu thăm dò bằng bảng hỏi cho thấy người dân đến lễ bái trong dịp lễ Kỳ Yên ở ngôi đình khác địa bàn mình sinh sống ở đình Tân Lân là 32/37 (86,4%), đình Tân An là 19/40 (47,5%). Đối với nhiều người dân, bên cạnh những lợi ích tinh thần và sự thỏa mãn về nhu cầu tín ngưỡng, tham gia lễ hội Kỳ Yên còn là một hành động hướng về cội nguồn, bồi dưỡng tình cảm quê hương, đất nước.

Trong số người tham gia lễ tế Thành hoàng trong dịp lễ Kỳ Yên năm 2020 được khảo sát bằng bảng hỏi, cho biết: kinh phí đóng góp cho lễ hội là tùy tâm (con số này ở đình Tân An: 34/40 (85%), đình Tân

Lân: 37/37 (100%). Chỉ có 3/40 người cho rằng vì có vận động nên đóng góp (chiếm tỉ lệ 7,5%). Bà Trần Thu Phương phụ trách bộ phận Tài chính của BQT đình Tân An cho biết: lễ hội Kỳ Yên tại đình Tân An năm 2020, số lượng các gia đình và cá nhân đến lễ bái (có dâng lễ vật) tại đình là 1.500, số tiền dâng cúng là 300 triệu đồng. Phần lớn lễ vật mà người tham dự dâng cúng là heo quay, hoa trái, nhang, đèn nến, v.v.

3.6. Hoạt động giao hiếu trong lễ Kỳ Yên

Trong dịp tổ chức đại lễ Kỳ Yên năm 2020, ban tổ chức lễ hội của đình Tân Lân, đình Tân An đều mời đại diện các địa phương khác, có đại diện BQT các đình ở xa như Đồng Tháp, Long An... kể cả những địa phương không thờ chung một thần. Nghi lễ tiếp đón các đoàn đại diện các đình đến tế lễ Thành hoàng trong lễ Kỳ Yên diễn ra như sau (khảo sát tại đình Trung An, lễ Kỳ Yên năm 2020): Trưởng đoàn đến dự lễ tự giới thiệu đại diện của đình, các thành viên trong đoàn vào dâng lễ vật lên bàn thờ Hội đồng. Lễ vật của đại diện các đình mang đến dự lễ quy ra tiền để mua hoa, trái cây, nhang, đèn nến... từ 2 đến 3 triệu đồng. Trưởng BQT mời thành viên các đoàn đến dự lễ vào trước bàn thờ Thành hoàng. Ông thắp nhang, khấn trước bàn thờ để giới thiệu các đoàn đến dự lễ. Đại diện và các thành viên từng đoàn đến dự lễ lần lượt lễ bái trước bàn thờ Thành hoàng. Khi các thành viên trong các đoàn đã lễ bái xong, Trưởng BQT của đình đáp lễ bằng cách tế lễ trước bàn thờ Thần. Kết thúc nghi lễ đón tiếp các đoàn đến dự lễ, chủ lễ mời đại diện các đoàn khách ra bàn tiệc. Quanh bàn tiệc, mọi người thân mật chào hỏi nhau, cùng nâng ly chúc sức khỏe. Ông Trưởng đình nâng chén rượu, đi lại

thăm hỏi mọi người. Câu chuyện giữa chủ và khách trên bàn tiệc rôm rả.

Tại lễ Kỳ Yên của đình Tân An năm 2020, BQT đình đã tiếp đón không chỉ các đại biểu đại diện các đình và tổ chức xã hội trong tỉnh Bình Dương mà ngoài địa phương tỉnh Bình Dương, có đại biểu đại diện các đình ở Quận 1, Quận 2 của TP. Hồ Chí Minh, đình Phú Thành của tỉnh Long An. BQT đình Phú Thành (tỉnh Long An) đã mang tặng bức tượng Quận công Nguyễn Văn Thành (bằng vật liệu composite, kích thước lớn bằng người thật, trị giá 75 triệu đồng) đặt ở chính điện của ngôi đình.

Sự mở rộng quan hệ này chứng tỏ người Nam Bộ không bị ràng buộc bởi quan niệm “trống làng nào làng ấy đánh, thánh làng nào làng ấy thờ”. Đây là điểm phản ánh ý thức dân chủ, “tính mở của làng” trong đời sống của người Nam Bộ. “Nam Bộ như một vùng đất mới mở rộng cửa đón người tứ xứ” (Trần Ngọc Thêm, 2014, tr.181).

4. Một số thảo luận và kiến nghị

4.1. Từ việc nghiên cứu lễ Kỳ Yên trong tín ngưỡng thờ Thành hoàng ở một số làng xã Đông Nam Bộ như đã trình bày ở trên cho thấy, tục thờ Thành hoàng rất có ý nghĩa trong việc giữ gìn, phát huy giá trị văn hóa truyền thống trong phong trào xây dựng nông thôn mới hiện nay.

Thứ nhất, tục thờ Thành hoàng thể hiện ý thức hướng về cội nguồn, gìn giữ tình đoàn kết dân tộc.

Từ khảo sát của nhóm nghiên cứu ở một số địa phương Đông Nam Bộ cho thấy, tại đình Tân An (tỉnh Bình Dương), đình Trung An (TP. Hồ Chí Minh), người Việt đi khẩn hoang thờ quận công Nguyễn Văn Thành, vị quan đầu tiên dưới triều Nguyễn trấn giữ Bắc Thành theo sự bổ

nhệm của vua Gia Long; tại đình Dĩ An, phường Dĩ An, thị xã Dĩ An, tỉnh Bình Dương⁽⁵⁾ thờ Hùng Vương, Quốc tổ của nước Việt. Điều này chứng tỏ ý thức của người Việt trên vùng đất mới ở phương Nam vẫn hướng về kinh đô ngàn năm văn hiến của dân tộc, như câu thơ của Huỳnh Văn Nghệ:

Từ độ mang gươm đi mở cõi

Trời Nam thương nhớ đất Thăng Long.

(Huỳnh Văn Nghệ, 1949)

Thứ hai, Lễ tế Thành hoàng trong lễ Kỳ Yên là một hoạt động văn hóa hấp dẫn và là ngày “hội làng”, thể hiện sự công bằng, dân chủ, cởi mở trong sinh hoạt cộng đồng.

Lễ hội Kỳ Yên tạo ra một không gian văn hóa rất đặc biệt trong vùng. Ngay từ sáng sớm của ngày thứ nhất tổ chức lễ cúng tế Thành hoàng, cờ lễ hội (cờ ngũ sắc) được treo trước cổng đình. Trong ngôi đình vang lên tiếng trống chầu, tiếng chiêng, tiếng mõ. Các bộ phận được ban tổ chức phân công đảm nhận công việc, mọi người đã chuẩn bị chu đáo từ trang phục đến công việc cụ thể từ đêm trước. Những người tham gia trực tiếp trong nghi lễ cúng tế như ban Nghi lễ, lễ sinh được mặc đồ lễ với áo dài, khăn đóng. Các thành viên ban Nghi lễ có bảng tên đeo trên ngực áo. Bàn thờ Thành hoàng và bàn thờ các ban phối thờ trong điện thờ được cá nhân và gia đình đăng ký dâng lễ vật được ban Nghi lễ của đình bố trí để trang trí và sắp xếp lễ vật từ đêm hôm trước. Đến giờ cử hành nghi lễ, những nghi thức trang trọng diễn ra dưới mái đình. Trước bàn thờ Thành hoàng và những bậc có công với dân với nước, mỗi người đến dự lễ có những phút giây thiêng để sinh mệnh cá nhân và cộng đồng hòa kết vào vũ trụ.

Lễ hội có những hoạt động văn hóa

văn nghệ và giao lưu đầy ý nghĩa. Đặc biệt, các tiết mục nghệ thuật với nội dung đạo lý, kết thúc có hậu, mang lại niềm vui và có ý nghĩa giáo dục cho người xem. Trong sự giao lưu giữa các đình, giữa đình và các tổ chức chính trị - xã hội, tổ chức kinh tế, các nghi thức được tiến hành trang trọng, âm cúng; việc tổ chức ăn uống trong ngày lễ Kỳ Yên ở ba ngôi đình trong diện khảo sát mang tính liên hoan, chiêu đãi, hoàn toàn không phân biệt "chiếu trên, chiếu dưới", ăn nhậu say sưa hoặc tranh giành "góc chiếu giữa đình".

4.2. Địa bàn Đông Nam Bộ là trọng điểm kinh tế của vùng Nam Bộ. Để việc phát triển kinh tế không bị đánh đổi bằng sự mai một văn hóa truyền thống, trong đó có phong tục thờ thần Thành hoàng, nhóm nghiên cứu xin đề xuất một số kiến nghị như sau:

Thứ nhất, để bảo tồn và phát huy ý nghĩa văn hóa của tín ngưỡng thờ Thành hoàng cũng như lễ Kỳ Yên của tín ngưỡng này, các địa phương cần tôn tạo, gìn giữ các ngôi đình. Hiện nay, một số ngôi đình như đình Tân An, đình Trung An, đình Tân Lâm... có khuôn viên rộng. Ngoài một số cây cổ thụ, khuôn viên đình để đất trống hoặc làm sân bóng chuyền (như đình Tân An). Ngày thường, đình có ít người đến viếng, không có người chăm sóc cây cối, dọn dẹp vệ sinh, cây cỏ mọc um tùm. Một số ngôi đình trở nên hoang vắng như khu hoang phế. Ngoài khu nhà chính nơi thờ Thành hoàng và bàn thờ các ban phối thuộc đã có người trông coi, khuôn viên đình cần được tu bổ như: chăm sóc các cây cổ thụ, trồng cây cảnh, làm vườn hoa, lát đá (hoặc bê tông) các lối đi, tạo nên sự hài hòa giữa cảnh quan khuôn viên và kiến trúc ngôi đình. Giữ cảnh quan của ngôi đình cùng với việc duy trì tập tục, nghi lễ cúng tế

Thành hoàng là giữ hồn cốt Nam Bộ trước xu thế đô thị hóa hiện nay.

Thứ hai, tổ chức các hoạt động trong ngày lễ cúng đình, miếu kết hợp hoạt động du lịch. Hình thành tuyến du lịch sinh thái - tâm linh ở phía bắc TP. Hồ Chí Minh. Đông Nam Bộ trong hai cuộc kháng chiến là "Tam giác sắt" là "Đất thép", với những địa danh như Củ Chi, Bến Cát, Phú Hòa Đông, v.v. Trong hòa bình, những địa danh nổi tiếng một thời cũng là vùng sinh thái "địa linh nhân kiệt", mời gọi khách du lịch trong và ngoài nước đến tham quan. Những địa danh như Nhà Cỏ 100 năm của Bình Dương, đình Tân An, chùa Bà Bình Dương... là di tích lịch sử, văn hóa nổi tiếng. Từ các khu di tích này, địa phương Bình Dương không chỉ quảng bá về di sản văn hóa vật thể qua các hiện vật (trang trí nội thất trong ngôi nhà cổ, trong đình, chùa) mà còn cho công chúng biết đến cái làm nên sức sống, phần nền tảng tâm linh, tạo nên phần "hồn" của các di tích. Đó chính là tục thờ Thành hoàng, lễ Vía Bà, lễ bái Gia Tiên... gắn với các di tích lịch sử - văn hóa của địa phương. Để tạo điều kiện cho khách du lịch đến tham quan các địa danh này, cần hình thành tuyến du lịch từ bến Bạch Đằng (Quận 1, TP. Hồ Chí Minh) theo đường sông Sài Gòn đến Nhà Cỏ 100 năm - Chùa Bà Thiên Hậu (số 4, Nguyễn Du, Phường Phú Cường, TP. Thủ Dầu Một) - Đình Tân An bằng tuyến du lịch đường sông kết hợp đường bộ, vào dịp lễ Vía Bà (Chùa Bà lễ tế vào rằm tháng Giêng), lễ cúng Thành hoàng (Đình Tân An, 14/11 âm lịch). Đoạn du lịch đường sông, khách du lịch được thưởng thức đờn ca tài tử, thưởng ngoạn cảnh sông nước hữu tình (khi đi du thuyền trên sông Sài Gòn vào đêm trăng rằm). Vào chùa, đến đình làng chiêm bái nghi lễ cúng Vía Bà,

nghi lễ tế Thành hoàng (đặc biệt vào dịp tế lễ Kỳ Yên)... chắc chắn là tuyến du lịch hấp dẫn du khách đến với Bình Dương.

Xã Trung An nằm trên địa bàn du lịch sinh thái. Hình thức du lịch Homestays rất thích hợp với khách du lịch. Chính quyền địa phương, BQT của các ngôi đình, miếu cần phối hợp với công ty du lịch trên địa bàn TP. Hồ Chí Minh, nhất là các công ty có khách du lịch nước ngoài để tổ chức cho khách du lịch tham quan. Người dân vừa

duy trì nét văn hóa truyền thống, vừa tham gia dịch vụ du lịch Homestays, làm đa dạng hóa hoạt động du lịch ở địa bàn huyện Củ Chi.

Thứ ba, cần đưa vào tiêu chí xây dựng nông thôn mới việc bảo tồn các hoạt động tín ngưỡng cộng đồng như tục thờ Thành hoàng. Những hoạt động tín ngưỡng này góp phần củng cố khối đoàn kết dân tộc, hướng đến sự phát triển đời sống văn hóa tinh thần tốt đẹp của nhân dân.

Chú thích

(1) Lễ Kỳ Yên năm 2020 ở đình Trung An, vì để phòng chống dịch COVID-19 không thể tập trung đông người và kéo dài thời gian như lệ thường nên chỉ tổ chức 01 ngày đêm, không mời các đoàn nghệ thuật đến biểu diễn.

(2) Theo Sơn Nam, “lễ này có thể so sánh với dịp cúng giỗ ông bà, trước ngày giỗ chánh thức là buổi cúng Tiên thường. Đình nào khiếm tốn thì bỏ lễ Túc yết cho bớt kinh phí” (Dẫn theo Sơn Nam, “Diễn tiến của lễ Kỳ Yên”. Nguồn: <http://e-cadao.com/phongtuc/nghithuclekyyen.htm>. (truy cập 22/5/2021).

(3) Tại đình Tân An, trong kỳ đại lễ, các cá nhân hoặc gia đình muốn dâng lễ vật cúng tế, tạ ơn Thành hoàng đăng ký trước với ban tổ chức. Ban tổ chức sắp xếp vị trí trưng bày theo các bàn thờ trong chính điện để người dâng lễ vật đến trang trí.

(4) Có 3 người từ chối không trả lời bảng hỏi.

(5) Từ sự ghi chép của ông Trương Ngọc Tường về đối tượng thờ Thành hoàng ở tỉnh Tiền Giang cho thấy, người Việt đi khẩn hoang nhắc tên Thiên hạ Quốc đô Thành Hoàng và phần lớn thần thánh được thờ từ trước tại kinh đô Thăng Long (trong văn tế còn lưu giữ tại hai địa phương Cái Bè, Cai Lậy thuộc tỉnh Tiền Giang) (Dẫn theo Sơn Nam, *Đình miếu và lễ hội dân gian miền Nam*, tr.24).

Lời cảm ơn

Bài viết là kết quả nghiên cứu của đề tài *Tục thờ Thành hoàng và Bà Chúa Xứ* trong một số làng xã ở *Đông Nam Bộ* do Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng tài trợ. Nhân đây, nhóm nghiên cứu xin gửi lời cảm ơn Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Phan Kế Bính (2005). *Việt Nam phong tục*. Hà Nội: NXB Văn hóa - Thông tin.

Nam Hà (1998). Thờ cúng tổ tiên một nét văn hóa độc đáo của Việt Nam. *Văn nghệ Quân đội*, số 7, tr.104.

Đậu Ngọc Hải (2016). Đình Tân An: di tích kiến trúc nghệ thuật cấp Quốc gia. *Báo Bình Dương*, số ra ngày 5/3/2016. Nguồn: baobinhduong.vn (truy cập: 20/11/2020).

- Nguyễn Duy Hinh (1996). *Tín ngưỡng Thành hoàng Việt Nam*. Hà Nội: NXB Khoa học Xã hội.
- Trần Hồng Liên (2009). *Đình Phong Phú*. TP. Hồ Chí Minh: NXB Trẻ.
- Sơn Nam (2004). *Đình miếu và lễ hội dân gian miền Nam*. TP. Hồ Chí Minh: NXB Trẻ.
- Huỳnh Văn Nghệ (1949). Nhớ Bắc. In trong tập *Thơ Đồng Nai*. NXB Tiếng Rừng.
- Sở Văn hóa Thể thao và Du lịch tỉnh Bình Dương - Bảo tàng tỉnh Bình Dương (2019). Báo cáo khoa học tổng kết đề tài: *Đình thần Bình Dương, giá trị lịch sử và văn hóa*, chủ nhiệm đề tài: Nguyễn Văn Quốc. Bình Dương, tháng 7/2019 (đang in sách).
- Trần Ngọc Thêm (chủ biên). *Văn hóa người Việt vùng Tây Nam Bộ*. TP. Hồ Chí Minh: NXB Văn hóa - Văn nghệ.
- Vĩnh Thông (2016). Xây chầu và Đại bội trong lễ Kỳ Yên ở miền Nam. Tạp chí *Xưa & Nay*, số 472. Nguồn: *Nghiên cứu văn hóa Nam Bộ*, <https://www.facebook.com> (truy cập 22 tháng 5 năm 2021).
- Nguyễn Viết Vinh (2020). *Đình Tân Lâm - Kiến trúc và mỹ thuật*. TP. Hồ Chí Minh: NXB Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh.

Ngày nhận bài: 09/8/2021

Biên tập xong: 15/8/2021

Duyệt đăng: 20/8/2021